

KÉSZ BARNABÁS

a TTRE Múzeumának munkatársa, PhD
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének docense
Email: kesz.barnabas@kmf.org.ua
ORCID azonosító: <http://orcid.org/0000-0002-8417-8441>

100 ÉVE SZÜLETETT VÁRADI-STERMBERG JÁNOS

Februárban emlékeztünk Váradi-Sternberg János (Nagyvárad, 1924. január 10. – Budapest, 1992. február 12.) kárpátaljai történész, tanár, szakíró születésének 100. évfordulójára. A neves kutató a határon túli magyar történettudomány kiválósága volt, aki egyetemi tanárként generációkat nevelt a lelkiismeretes, objektív kutató munkára. Sajnos életében nem kapta meg azt az elismerést, amelyet megérdemelt volna, ezért az utókor feladata, hogy méltó módon ápolja emlékét.

Kulcsszavak: évforduló, Váradi-Sternberg János, történész, egyetemi tanár, megemlékezés

In February, we commemorated the 100th anniversary of the birth of János Váradi-Sternberg (Nagyvárad, January 10, 1924 – Budapest, February 12, 1992), a Transcarpathian historian, professor and specialist writer. The renowned researcher was the excellence of Hungarian historiography beyond the border, who, as a university teacher, trained generations in conscientious, objective research work. Unfortunately, he did not receive the recognition he deserved during his lifetime, so it is the task of posterity to cherish his memory in a dignified manner.

Keywords: anniversary, János Váradi-Sternberg, historian, professor, commemoration

Göröngyös életút

2024 februárjában lett volna 100 éves dr. Váradi-Sternberg János, a történelemtudományok doktora, egyetemi professzor, szakíró, a kárpátaljai történelemtudomány egyik legnagyobb alakjának, a kárpátaljai magyarság tanítómesterének és szellemi mindenesének tekinthetünk. Az Ungvári Állami Egyetemen hivatalosan Jakov Iszakovics Sternberg néven ismert, ám a diákjai és barátai által csak János bácsinak nevezett jeles tudós és tanár Sternberg János néven 1924. január 10-én az akkor már Romániához tartozó Nagyváradon, régiségkereskedő zsidó családban született. 1930–40-ben szülővárosában végezte el az alapfokú iskoláit. A zsidó lakosságra nehezedő nyomás miatt tizenhat évesen el kellett hagynia szülővárosát, két testvérével együtt Moldáviába menekült. Apja és egyik bátyja később Auschwitzban vesztették életüket. János a 10. osztályt már a besszarábiai Benderiben¹ végezte el (1940–41). Érettségi után a háborús nehézségek miatt fizikai munkára kényszerült, az észak-kaukázusi Kubany-vidéken idénymunkásként, Kirgíziában pedig segédtraktorosként dolgozott (1942–43). 1943-ban felvételt nyert a kisinyovi főiskolára, amely a háború miatt akkor a dél-uráli Cskalov (Orenburg) városába volt áttelepítve. Itt három évfolyamot hallgatott. Később a leningrádi (ma Szentpétervár) egyetem történelem szakán tanult, ahol 1949-ben diplomázott, történelemtanár lett.

Váradi-Sternberg János rendkívül szorgalmas, tehetséges fiatalember volt. Már Kisinyovban felfigyeltek gazdag nyelvtudására: magyar anyanyelvén kívül a román, a francia, a latin, a német, a jiddis, az orosz és az ukrán nyelvet is jól ismerte. Leningrádban Jevgenyij Tarle, az európai hírnő történész akadémikus kedvenc tanítványa volt. Tőle tanulta, hogy a kutatás mélységének legfőbb záloga a lehető leggazdagabb hiteles tényanyag fáradtságos összegyűjtése. Ezért töltötte élete nagy részét levéltárakban: Lemberg-től Moszkváig, Tartutól Beregszászig. Leningrádi tanárai biztatására kezdett el magyar történelemmel foglalkozni, mivel a Szovjetunióban azt akkoriban még senki nem kutatta. Kezdeti sikerként a Szaltikov-Scsedrin Közkönyvtárban rábukkant Hess András *Budai*

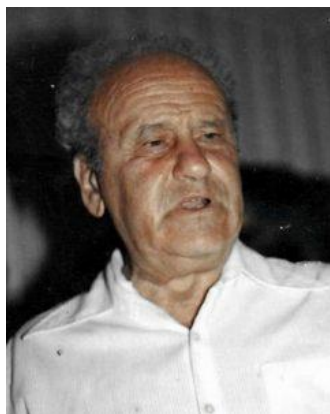
¹ A korábban Romániához tartozott város ez időben cserélt gazdát. A Molotov-Ribbentrop-paktum értelmében Németország nem tartott igényt Besszarábiára, így 1940. június 28-án a szovjet csapatok megszállhatták a területet, melyet 1940. augusztus 2-án immár Moldáv SZSZK néven a Szovjetunióhoz csatoltak. Így lett az ifjú Sternberg szovjet állampolgár.

Krónikájának 1473-as kiadására. Az aspirantúra elvégzése után Kijevben az Ukrán Tudományos Akadémián 1956-ban megvédte a kandidátusi dolgozatát (témája: *Felszabadító háború Magyarországon a XVIII. század elején és az egykorú orosz-magyar kapcsolatok*), 1970-ben pedig a történelemtudományok doktorává avatták.²

1949-ben a frissen megnyílt Ungvári Állami Egyetemre irányították, ahol a történelem karon tanított. Ungváron docensként, majd professzorként dolgozott 1989-ig. Ez idő alatt elvülhetetlen érdemeket szerzett mind a pedagógia, mind a tudományos kutatás terén. Hosszú éveken keresztül szervezte az egyetemi hallgatók levéltári és múzeumi gyakorlatát. Évtizedeken át kutatta a magyar történelmet, a magyarság történelmi kapcsolatait más népekkel. Később, amikor az lehetővé vált, a magyar történelmet is oktatta a magyar szakos bölcsestiszteket. 1989–90-ben egy évig, már nyugdíjasként, az akkor megnyílt Ungvári Hungarológiai Központ főmunkatársaként tevékenykedett. Dr. Váradi Sternberg János 1992. február 12-én, 68 éves korában Budapesten hunyt el. Kérésének eleget téve Ungváron helyezték örök nyugalomra.

1.kép. Az ifjú Váradi-Sternberg János

2. kép. Az idős professzor

Munkássága

Váradi-Sternberg János vérbeli kutató volt, akinek tudását a közösség elismerte, bár a hatalom soha nem méltányolta kellőképpen. 1949-től rendszeresen publikált a helyi orosz és ukrán nyelvű szaklapokban, majd a köztársasági és országos szakmai kiadványokban is. 1958-tól a magyar nyelvterület számos sajtóorgánumban is közölték cikkeit, akkor vette fel a szülővárosához való kötődését igazoló Váradi-Sternberg János szerzői álnevet. A moszkvai, leningrádi és budapesti

² *Oroszország és Magyarország 1849 és 1904 közötti kapcsolatairól* írott nagydoktori értekezésének tudományos vitáját 1970-ben a leningrádi Herzen Tanárképző Főiskola rendezte meg.

folyóiratok mellett írásai megjelentek a *Kárpáti Igaz Szó*-ban, a *Kárpáti Kalendárium*-ban, a *Kárpátaljában*, a *Hatodik Síp*-ban,³ az *Évgyűriük* 88-ban, az *Extra Hungariamban* és más lapokban, gyűjteményes kiadványokban, antológiákban.

Munkatársa volt számos lexikont összeállító szerkesztőbizottságnak: a *Bolszaja Szovjetszka Enciklopedyijának* (Nagy Szovjet Enciklopédia), a *Szovjetszka Isztoricseszka Enciklopedyijának* (Szovjet Történeti Enciklopédia), a *Ragyanszka Enciklopedyija Isztoriji Ukrajinának* (Ukrajna Történetének Szovjet Enciklopédiája), társszerzője számos fontos tudományos monográfiának. Forrásfeltáró tanulmányai és tudományos-ismeretterjesztő cikkei közül legismertebbek az orosz-magyar, illetve ukrán-magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokról, valamint Kárpátalja helytörténetéről szóló írásai. Fontosabb tanulmányai négy önálló kötetében vannak összefoglalva. Közülük három könyve (*Utak és találkozások*,⁴ *Utak, találkozások, emberek*,⁵ *Századok öröksége*)⁶ magyar nyelven jelent meg.

Várad-Sternberg János könyveit, tanulmányait olvasva megbizonyosodhatunk arról, hogy az orosz és a magyar, illetve az ukrán és a magyar irodalom összefüggéseinek tényeit, adalékait lázas munkával, szenvedélyesen kutatta és tárta fel, és nemegyszer meglepően érdekes eredményekre jutva gazdagította ismereteinket. Ezekből értesülhetünk például az első orosz és ukrán utazók magyarországi megfigyeléseiről, a magyar történelem eseményeinek oroszországi visszhangjáról. Kevesen gondolnák például, hogy a Rákóczi-szabadságharc eseményeiről tudósítások, hírek jelentek meg a moszkvai *Vedomosztyi* (Értesülések) hasábjain. Ez az első nyomtatott orosz hírlap 1703-tól kezdve gyakran és részletesen közölt híreket a magyarországi eseményekről, tükrözve a cári kormánzatnak Rákóczi harcával kapcsolatos változó állásfoglalását, tájékoztatva az olvasókat a kurucok sikereiről, majd a szabadságharc bukásáról. A professzor mintegy 300 jegyzett tanulmánya közül 200 a hungarológiához köthető, ezek közül is közel 50 szorosán kapcsolódik a kuruc kor történetéhez. A Rákóczi-szabadságharcról szóló kutatásainak összegzését Soós Kálmán elemezte a *Perlekedő évszázadok* című kötetében.⁷

Várad-Sternberg János kutatásai nyomán megbizonyosodhatunk arról is, hogy a magyar irodalom Petőfi révén vált ismertté az orosz irodalmi köztudatban: a magyar forradalom klasszikus költője oly népszerűvé vált a cári önkény birodalmában, hogy a 19–20. század fordulóján egész sorozat olyan költemény jelent meg orosz folyóiratokban, amelyet Petőfinek tulajdonítottak.⁸

Várad-Sternberg János kevésbé ismert munkái közé tartozik a még 1959-ben megjelent *Módszertani útmutató a „Magyarország története” c. tananyaghoz*. Saját tudományos munkáin kívül részt vett kollektív művek megírásában és szerkesztésében is. Társszerzője volt az *История городов и сел украинской ССР. Закарпатская область* (Ukrajna városainak és falvainak története. Kárpátaljai terület) című, ukrán és orosz nyelven is megjelentetett kiadványnak. Tanítványával, Dupka Györggyel összeállították a két világháború közti kárpátaljai magyar írók antológiáját *Kisebbségi ének a beregi rónán* címmel.⁹

³ A rendszerváltás kezdetén, 1989-ben elsőként közölt értesült arról, hogy Balla D. Károly megalapítani szándékozza az 1944 utáni Kárpátalja első irodalmi folyóiratát, a Hatodik Sípot. Lelkesen, kérés nélkül csatlakozott az akkor merésznek számító kezdeményezés pártolóihoz.

⁴ VÁRADI-STERNBERG János, *Utak és találkozások: Tanulmányok az orosz–ukrán–magyar kapcsolatok történetéből* (Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1971).

⁵ VÁRADI-STERNBERG, János, *Utak, találkozások, emberek: Írások az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról* (Budapest–Ungvár: Gondolat Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, 1974).

⁶ VÁRADI-STERNBERG János, *Századok öröksége. Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról* (Budapest–Ungvár: Gondolat Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, 1981).

⁷ SOÓS Kálmán, *Perlekedő évszázadok: Históriai mozaikok vidékünk múltjából* (Ungvár–Budapest: Intermix Könyvkiadó, 1995), 13–28.

⁸ Várad-Sternberg János kételkedve fogadta a Petőfi állítólagos barguzini fogságáról szóló feltételezéseket. Véleménye szerint forradalmár költőnk nem lett volna képes Szibériában csendesen leélni hátralévő éveit, „ágyban, párnák között halni meg”.

⁹ DUPKA György és VÁRADI-STERNBERG János, szerk., *Kisebbségi ének a beregi rónán: Kárpátaljai írók antológiája 1919–1944* (Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992).

A Kárpátaljai Területi Pedagógus-Továbbképző Intézet felkérésére felelős szerkesztőként 1989-től részt vett *Magyarország története* című három részből álló segédkönyv szerkesztésében, összeállításában. A magyarországi gimnáziumi tankönyveken alapuló, helytörténeti adalékokkal kiegészített segédtkönyv a közelmúltig fontos, hiánypótló szerepet töltött be a kárpátaljai magyar történelemoktatásban.

Egyetemi tanárként Váradi-Sternberg professzor számos történész-nemzedéket indított el pályájukon, több volt tanítványával később is baráti kapcsolatban állt. Büszke vagyok arra, hogy Soós Kálmánnal (a beregszászi főiskola néhai rektora), Csatóry Györggyel (a főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője) és más ismert történészekkel együtt jómagam is János bácsi tanítványa lehettem az 1980-as években. A hatalom által nem kellőképpen értékelt professzor az egyetemen csak másodrendű tantárgyakat taníthatott. Velünk, magyar ajkú diákokkal az intézményen belül csak ukránul vagy oroszul beszélhetett. Ám a történelmi segédtudományok keretén belül alapos tudásban részesített minket a magyar történelemből is. Otthonában pedig szívesen fogadott bennünket, a teraszán vagy kis gyümölcsöskertjében üldögélve szabadon beszélgethettünk. Könyveket adott kölcsön, rávezetett minket a kutatói munka fortélyaira. Mindig az objektivitás felé terelt minket, felhívta figyelmünket a legapróbb, mellékesnek tűnő levéltári adat fontosságára is. Visszafogott, aggályoskodó stílusában minket is a kutatói alázatra, az esetleges tévedéseink beismerésére intett.

Váradi-Sternberg Jánost csendes szavú, szerény embernek ismerték, ennek ellenére a kárpátaljai magyarság társadalmi életének egyik meghatározó, karizmatikus alakja volt évtizedeken keresztül. Alapító tagja volt a József Attila Alkotóközösségnek, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek – a kárpátaljai magyarság máig legmeghatározóbb érdekvédelmi szervezetének. 1990-től elindította a Rákóczi Emlékkonferencia-sorozatot, részt vett annak a bizottságnak a munkájában, amely szorgalmazta a turulos emlékoszlop újrafelállítását Tiszaújlak határában.¹⁰ Részt vett a kárpátaljai megyei tanács mellett létrehozott rehabilitációs bizottság munkájában. Mint a KMKSZ történelmi-hagyományőrző munkabizottság elnöke szervezője és kezdeményezője volt a helytörténeti rendezvényeknek, közöttük a salánki Mikes-kútnál megtartott összejövetelnek, az emlékoszlop felállítással egybekötött tudományos tanácskozásnak. Utolsó két évében még megérhette, hogy lakásától kétszáz lépésnyire, az egykori ungvári Kossuth- (azóta Petőfi-) téren 1990 őszen a Magyar Köztársaság elnöke, a kijevei és a helyi ukrán vezetőkkel közösen, felavatta Petőfi Sándornak Ferenczy Béni alkotta gyönyörű szobrát. Saját gyűjtésű könyvei, dokumentumai egy jelentős részét Váradi-Sternberg professzor az általa alapított Ungvári Petőfi Múzeumnak ajándékozta.

Váradi-Sternberg Jánosnak a kárpátaljai magyarság érdekében kifejtett tevékenységét a magyar állam még életében méltányolta. Számos elismerésben és díjban részesült. 1989-ben például a Magyar Népköztársaság Csillagrendjével tüntették ki (Kárpátalján egyedüliként), 1991-ben pedig a nagy amerikai magyar nyelvészről elnevezett Lotz János-émlékérmét kapta meg.

¹⁰ A turulos emlékmű felállítása Bíró Andor tiszapéterfalvi kolhozelnök nevéhez kötődik.

3, 4. 5. kép. Váradi-Sternberg János magyarul megjelent kötetei. Kettő közülük — közös kiadásban — Budapesten is megjelent: az *Utak, találkozások, emberek* 1974-ben, a *Századok öröksége* 1981-ben

Emlékezete

Váradi-Sternberg János tudományos, oktatói és népművelő tevékenysége példamutató az utókor számára. Az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokat kutató professzort Benedek András „hídépítőnek” nevezte: „[...] Kelet-Európa népeinek történelme, kultúrája az évszázadok során sok párhuzamos vonást, jelenséget mutatott fel, gyakran kerültek egymással kapcsolatba. Ezeknek a vonatkozásoknak a feltárása, feldolgozása a hídépítő munka legkomolyabb feladata, a nemzeti elfogultság és elzárkózás leghatásosabb ellenszere. [...]”¹¹ M. Takács Lajos pedig ezt írta az általa „századok örököséiként” definiált kutatóról: „[...] Több oka van annak, hogy Váradi-Sternberg János nagyon fontos volt nekünk. Ez az alacsony termetű, törekeny alkatú, hullámos ősz hajú, erősen kopaszodó, egyszerre aggodalmas és bizodalmas tekintetű, szerényen mosolygó, halkszavú, hányatott sorsú, sokszor megalázott, szegényes körülmények között élő, zsidó származású tudós óvatos, de sobasem gyáva, kitartóan becsületes ember és felkészült, szorgalmas, alázatos, a magyarság iránt elkötelezett kutató volt. [...]”¹² A magyarságát bátran felvállaló Váradi-Sternberg János egy olyan nehéz időszakban tette a dolgát Kárpátalján, amikor a KGB és a kommunista ideológia uralma nem kedvezett az objektív történelmi kutatásoknak.

1999-ben Balla D. Károly, az Ung Bereg Alapítvány elnöke – a névadó születésének 75. évfordulója alkalmából – megalapította a Váradi-Sternberg János Díjat, amellyel méltó emléket kívánt állítani a tudós professzornak.¹³ A díjat három éven át adták ki, díjazottak: Fedinec Csilla (1999), Kobály József (1999), Orosz Ildikó (1999), Botlik József (2000), Varga Béla (2001), Vári Fábián László (2001). Ungváron utcát neveztek el róla. A professzor halála után legidősebb fia Váradi-Sternberg-emlékszobát hozott létre édesapja dolgozószobájából. Tervezték, hogy lakóháza falára emléktáblát helyeznek el, de ez a szándék akkor nem valósult meg. 2023 novemberében viszont a KMMI kezdeményezésére felavatták emléktábláját az Ungvári Hungarológiai Központban. A rendezvényt a néhai professzor rokonai is megtisztelték, akik egy Szemán Ferenc *Ősi* által festett portrét ajándékoztak a központnak.

2024 februárjában, születésének 100. évfordulóján Kárpátalján többen is megemlékeztek Váradi-Sternberg Jánosról. Így a *Kárpátalja* hetilap hasábjain Csatáry György és Mandrik Iván, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történészei publikálták a néhai professzorral kapcsolatos visszaemlékezéseiket.¹⁴ Írásukban leközölték Soós Kálmánnak a neves tudós ungvári temetésén, 1992. február 28-án elhangzott megható búcsúbeszédét is, amelyben a tanítványok nevében ígéretet tett a Mesternek az általa elkezdett munka folytatására.¹⁵ Bár az óta sajnos Soós Kálmán is eltávozott közülünk, ígéretét – a magyar múlt kutatását és népszerűsítését Kárpátalján – igyekszünk megtartani.

¹¹ BENEDEK András, „Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek”, *Tiszatáj* (1975): 93–95.

¹² M. TAKÁCS Lajos, „Századok örököse: Váradi-Sternberg János professzor halálára”, *Történelmi szemle* 34 (1992): 151–152.

¹³ A díjban a társadalomtudományok azon (kárpátaljai vagy Kárpátaljával foglalkozó) művelői, azon kutatók, oktatók, publicisták, a közélet vagy akár a művészetek azon képviselői részesülhetnek, akik tevékenységükkel a nemzetek és nemzetiségek együttélésének ügyét, a toleranciát, a másság tiszteletét szolgálják, akik fellépnek mindenfajta diszkrimináció ellen, s munkásságukkal tanúságot tesznek a torzításoktól, hamisításoktól mentes történelem. és társadalomszemlélet mellett.

¹⁴ CSATÁRY György és MANDRIK Iván, „Tanítómesterünk volt: Váradi-Sternberg János születésének 100. évfordulójára”, *Kárpátalja hetilap* 1192 (2024. január 10.).

¹⁵ SOÓS, *Perlekedő évszázadok...*, 5–12.